

**СПЕЦИФІКА ПРАВОВІДНОСИН ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ
ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ІЗ ВОДНИМ ОБ'ЄКТОМ ДЛЯ РИБОГОСПОДАРСЬКИХ ПОТРЕБ****SPECIFICITY OF LEGAL RELATIONS FOR THE USE AND PROTECTION
OF LAND WITH WATER OBJECTS FOR FISHERY NEEDS**

Чепак А.О.,

*здобувач кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Статтю присвячено дослідженню специфіки складу правовідносин у сфері використання та охорони земельних ділянок із водним об'єктом для рибогосподарських потреб. Здійснюється аналіз законодавчого регулювання договору оренди водного об'єкта. Визначаються особливості оренди рибогосподарських водоемів для цілей аквакультури. Акцентується увага на дотриманні екологічних зобов'язань користувачів водних об'єктів на умовах оренди.

Ключові слова: землі водного фонду, земельна ділянка, аквакультура, земельні правовідносини, водний об'єкт, риборозведення.

Статья посвящена исследованию специфики состава правоотношений в сфере использования и охраны земельных участков с водным объектом для рыбохозяйственных нужд. Осуществляется анализ законодательного регулирования договора аренды водного объекта. Определяются особенности аренды рыбохозяйственных водоемов для целей аквакультуры. Акцентируется внимание на соблюдении экологических обязательств пользователей водных объектов на условиях аренды.

Ключевые слова: земли водного фонда, земельный участок, аквакультура, земельные правоотношения, водный объект, рыборазведение.

The article is devoted to the study of the specifics of the composition of legal relations in the sphere of use and protection of land plots with a water object for fishery needs. The analysis of legislative regulation of the contract of rent of a water object is carried out. Specific features of leasing fishery water reservoirs for aquaculture purposes are determined. Attention is focused on compliance with environmental obligations of users of water bodies on a lease basis.

Key words: land of water fund, land plot, aquaculture, land legal relations, water object, fish breeding.

Постановка проблеми. Загальною юридичне розуміння й визначення правовідносин, встановлення їх сутнісних рис, ознак дасть змогу сформулювати на їх основі характеристику спеціального поняття досліджуваного явища, що визначається як методологічний прийом [1, с. 7]. Правове регулювання використання та охорони земельних ділянок із водним об'єктом для рибогосподарських потреб має низку особливостей і потребує детального аналізу змісту земельного та водного законодавства в розглядуваній царині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Що стосується конструкції «правовідносини у сфері використання та охорони земельних ділянок із водним об'єктом для рибогосподарських потреб», то варто взяти до уваги, що існує доволі значна кількість визначень такої правової категорії, як «правовідносини». Воно інтерпретувалося багатьма вченими, як-то: А.І. Денисов [2, с. 452, 454], О.С. Йоффе [3, с. 11, 20], М.Г. Александров [4, с. 89], С.С. Алексєєв [5, с. 97, 99], А.І. Бобильов [6, с. 15], О.П. Віхров [7, с. 15–26] та інші.

Метою дослідження є з'ясування специфіки складу правовідносин у сфері використання та охорони земельних ділянок із водним об'єктом для рибогосподарських потреб.

Виклад основного матеріалу. У правовій теорії під терміном «правовідносини» спочатку розумілися суспільні відносини, учасники яких пов'язані юридичними (суб'єктивними) правами та юридичними обов'язками [7, с. 452, 454]. Так, О.С. Йоффе трактував правовідносини як умову існування або перетворення, спосіб руху й конкретизації, засіб закріплення суспільних відносин. Це відносини, що регулюються правом, між конкретними особами, взаємна поведінка яких закріплена юридично, здійснення яких забезпечується силою державного примусу [3, с. 11, 20]. Іншої точки зору дотримувався М.Г. Александров, який вважав, що відносини між людьми (або їх організаціями), в яких їх зв'язок полягає у правомочностях і юридичних обов'язках, і є правовідносинами [4, с. 89]. Він відстоював позицію, що право врегульовує і виробничі відносини: «будь-які економічні відносини «між окре-

мими особами», що є однією з численних ланок ланцюга економічного розвитку, яка в цілому об'єктивно необхідна незалежно від волі людей, являє собою як конкретне відношення нерозривну єдність матеріального змісту й волевого опосередкування» [8, с. 46].

З огляду на те, що основним цільовим призначенням земель водного фонду виступає обслуговування діяльності, безпосередньо пов'язаної із використанням та охороною вод, зміст правового режиму цих земель здебільшого збігається зі змістом правового режиму вод. Тому правовий режим використання земель водного фонду необхідно розглядати в комплексі з правовим режимом водних об'єктів. Такі відносини ще називають водно-земельними, які виступають єдиним комплексним об'єктом правового регулювання [9]. Тобто ці відносини регулюються як водним, так і земельним законодавством.

Використання земель водного фонду може здійснюватися у таких видах: 1) використання земельної ділянки під водним об'єктом; 2) використання виключно прибережної зони (без водного об'єкта); 3) використання водного об'єкта разом із прибережною зоною; 4) використання гідротехнічних та інших водогосподарських споруд. Якщо узагальнити, можна стверджувати, що користування землями водного фонду може відбуватися як у поєднанні з водокористуванням, так і без нього.

Право користування землями водного фонду являє собою систему закріплених у земельному та водному законодавстві правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з експлуатацією корисних властивостей земель водного фонду. Сутність цільового призначення земель водного фонду полягає в забезпеченні охорони та раціонального використання водних об'єктів, які розташовані на таких землях. Тому завдання земельного законодавства щодо раціонального використання земель водного фонду полягає в забезпеченні надання їх у постійне користування спеціалізованим державним водогосподарським організаціям та в оренду фізичним і юридичним особам для догляду за водними об'єктами, використання їх як транспортної мережі, як джерел водозабезпечення

галузей промисловості, комунального господарства, сільськогосподарського господарства, ведення рибного господарства тощо.

Отже, за аналогією із водокористуванням право користування землями водного фонду можна класифікувати в порядку загального та спеціального користування [10, с. 38]. У порядку загального користування реалізується закріплене Конституцією України право кожного громадянина користуватися природними ресурсами. До спеціального користування землями водного фонду можна віднести отримання спеціальних дозволів (зокрема, укладання договорів оренди таких земель) з метою користування землями досліджуваної категорії для спеціальних цілей. Нині таке спеціальне користування землями водного фонду регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі дозволів на проведення робіт на землях водного фонду» від 12.07.2005 р. № 557 [11] із змінами і доповненнями згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 30.07.2015 р. № 574. Однак норми Земельного кодексу України не містять положень щодо видів користування землями водного фонду.

Ст. 14 Закону України від 18 вересня 2012 р. № 5293-VI «Про аквакультуру» визначає особливості використання окремих видів водойм для потреб аквакультури, зокрема, особливості використання рибогосподарських водних об'єктів, рибогосподарських технологічних водойм, акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України [12]. Особливу увагу законодавцем приділено умовам надання рибогосподарського водного об'єкта (його частини), рибогосподарської технологічної водойми, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, а також акваторій (водного простору) виключної (морської) економічної зони України в користування на умовах оренди для цілей аквакультури.

Так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про аквакультуру» рибогосподарський водний об'єкт для цілей аквакультури надається в користування на умовах оренди юридичній чи фізичній особі відповідно до Водного кодексу України. Частина рибогосподарського водного об'єкта надаються в користування на умовах оренди юридичній чи фізичній особі органами, які здійснюють розпорядження земельними ділянками під водою (водним простором) відповідно до Земельного кодексу України, лише для розміщення плавучих рибницьких садків. У такому разі межі наданої в користування частини рибогосподарського водного об'єкта визначаються координатами відведеної акваторії. Відведення земельної ділянки водного фонду під водою (водним простором) та встановлення її меж у природі (на місцевості) не здійснюється [12].

Стаття 51 Водного кодексу України передбачає спеціальний порядок надання водного об'єкта в користування за договором оренди – земельні торги. Процедура проведення земельних торгів визначена ст. ст. 135–139 Земельного кодексу України. Відповідно до ч. 5 ст. 51 Водного кодексу України надання водних об'єктів у користування на умовах оренди здійснюється за наявності паспорта водного об'єкта. Порядок розроблення паспорта водного об'єкта затверджений наказом Мінприроди України від 18.03.2013 р. № 99 [13]. Паспорт водного об'єкта – це документ, у якому надаються всі характеристики водойми і який складається з короткої пояснювальної записки, характеристик річки (водотоку), водного об'єкта, греблі, водоскидної споруди, відвідного каналу, прибережної захисної смуги, графічних матеріалів. Розробляється він проектними організаціями на замовлення орендодавця та підлягає перегляду кожні 5 років, а також у разі змін технічних параметрів водного об'єкта і гідротехнічних споруд, зміни гідрологічного режиму річки (водотоку) та відповідного коригування.

Як уже було зазначено, стаття 14 Закону України «Про аквакультуру» [12] закріплює особливості умов здійснен-

ня аквакультури та надання рибогосподарського водного об'єкта (його частини), рибогосподарської технологічної водойми, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, а також акваторії (водного простору) виключної (морської) економічної зони України в користування на умовах оренди для цілей аквакультури. Норми цього Закону мають спеціальний характер щодо ст. 51 Водного кодексу України і застосовуються у разі надання в оренду названих вище водних об'єктів виключно для цілей рибництва (аквакультури). Залежно від виду водного об'єкта, який передається в оренду для цілей аквакультури, ст. 14 Закону встановлює різний порядок передачі його в оренду.

У науковій літературі зазначається, що для еколого-правової сфери важливими істотними умовами договорів, об'єктами яких виступають природні ресурси чи їх частини, що перебувають на праві власності Українського народу, є їх цільове використання, додержання в процесі їх експлуатації вимог екологічного законодавства, терміни їх використання, ціна договорів, яка може включати й види спеціальних платежів (зборів) та інше [14, с. 13–14].

Водне законодавство послідовно дотримується принципу цільового використання водних об'єктів. Новою редакцією ст. 51 Водного кодексу України вичерпно визначено, а також розширено перелік цілей, для реалізації яких водні об'єкти можуть передаватися в оренду, а саме для рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, лікувальних, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт.

У літературі вказується, що під час використання водного об'єкта виникає потреба оформлення ще низки документів залежно від його цільового використання. Наприклад, режим рибогосподарської експлуатації водного об'єкта (у використанні для риборозведення), спеціальний дозвіл (у разі забору води) тощо [15, с. 170]. Аналіз законодавчого регулювання договору оренди водного об'єкта дає підстави зробити висновок, що договір оренди водного об'єкта виступає самостійною підставою виникнення відносин спеціального водокористування визначеного цільового виду, найчастіше риборозведення.

Здійснення інших видів водокористування, крім передбачених у ст. 51 Водного кодексу та конкретно встановлених договором, зокрема, забору води із застосуванням споруд або технічних пристроїв, на основі договору оренди не допускається та потребує одержання спеціального дозволу в порядку ст. 49 Водного кодексу України. Одночасно на практиці від орендарів вимагається отримання дозволу на здійснення спеціального водокористування, зокрема й у разі використання водного об'єкта для рибогосподарських потреб.

Більше того відсутність такого дозволу визнається однією з підстав примусового розірвання договору оренди або визнання його недійсним, про що свідчать судові рішення. Так, Вищий господарський суд України під час розгляду касаційної скарги у справі за позовом міжрайонного прокурора з нагляду за додержанням законів у природоохоронній сфері в інтересах держави про розірвання договору оренди водного об'єкта в об'єднанні зазначив, що дозвіл на спеціальне водокористування як документ дозвільного характеру є обов'язковою умовою реалізації особою набутого в установленому порядку права користування водним об'єктом для рибогосподарських потреб [16]. Для уникнення таких необґрунтованих висновків доцільно доповнити ст. 51 Водного кодексу України положенням про те, що в разі здійснення інших видів спеціального водокористування, крім передбачених договором оренди водного об'єкта (зокрема, забору води із застосуванням споруд або технічних пристроїв та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти), водокористувач орендар має отримати дозвіл на спеціальне водокористування в порядку, встановленому законодавством.

Варто вказати і на те, що відповідно до ст. 27 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» використання водних біоресурсів, які перебувають у межах ізольованих природних або штучно створених водних об'єктів, наданих у користування для потреб аквакультури, не належить до спеціального використання і здійснюється в порядку, визначеному власниками цих водних біоресурсів. На це вказує і ч. 2 ст. 3 Закону України «Про аквакультуру». З іншого боку, рибальство для цілей аквакультури (ст. 15 Закону України «Про аквакультуру») здійснюється в порядку, визначеному законодавством за наявності відповідних дозволів та із дотриманням інших вимог.

Особливу увагу у визначенні обсягу прав і обов'язків орендарів слід звертати на забезпечення раціонального використання водних ресурсів, дотримання встановлених природоохоронних обмежень, а також можливість реалізації іншими громадянами своїх невід'ємних екологічних прав. Важливо в обов'язках орендаря відобразити екологічні зобов'язання щодо раціонального використання водних ресурсів, виконання необхідних заходів щодо їх охорони та відновлення, припинення виснаження і руйнування, пріоритети забезпечення екологічних прав громадян, як наприклад, можливість здійснення загального водокористування та суворого додержання режиму водохоронних зон.

Особливий режим реалізації окремих прав загально-водокористування, що здійснюються в порядку рекреаційної діяльності, закріплений Законом України «Про аквакультуру». Проблема реалізації права рекреаційного природокористування, необхідність забезпечення балансу суспільних та приватних інтересів у цій сфері, визначення обґрунтованих публічних обмежень та одночасно врахування інтересів власників (користувачів) природних ресурсів, створення умов для належної організації надання рекреаційних послуг, як відзначають науковці [17], є однією з актуальних проблем сьогодення.

Відповідно до ст. 13 Закону «Про аквакультуру» остання може здійснюватися з метою надання рекреаційних послуг. Ст. 1 зазначеного Закону визначає поняття «рекреаційні послуги у сфері аквакультури» як діяльність, пов'язану з організацією відпочинку, зокрема з наданням права на здійснення любительського та спортивного добування (вилову) об'єктів аквакультури, а також створенням умов для спостереження за гідробіонтами з метою задоволення естетичних і пізнавальних потреб. При цьому ч. 5 ст. 13 встановлює, що для надання рекреаційних послуг у сфері аквакультури з метою оздоровлення, відпочинку, екологічного виховання населення суб'єкт аквакультури визначає місця в межах наданих у користування рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм. Ця ж норма передбачає можливість надання рекреаційних послуг на платній основі.

Варто наголосити, що такий порядок та умови надання відповідних послуг мають бути детально виписані в договорі оренди. У цій частині слід відійти від загальної форми Типового договору оренди водного об'єкта для необхідності врахування особливостей оренди рибогосподарських водойм для цілей аквакультури.

Частина 6 ст. 14 Закону України «Про аквакультуру» деталізує порядок укладення та умови договору оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України. Як було зазначено вище, передача в оренду таких об'єктів відрізняється від оренди водних об'єктів, передбаченої ст. 51 Водного кодексу України. Тому в цьому разі не може використовуватися затверджена Типова форма. У майбутньому доцільно розробити Типову форму договору оренди частини рибогосподарського водного об'єкта та Типову форму договору оренди акваторії (водного про-

стору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України з урахуванням особливостей договірних відносин, що спростить та уніфікує практику реалізації відповідних норм.

У ст. 51 Водного кодексу України наголошується також на необхідності включення в договір екологічних зобов'язань щодо здійснення заходів з охорони та поліпшення екологічного стану водного об'єкта, експлуатації водосховищ та ставків відповідно до встановлених для них центральним органом виконавчої влади вимог.

Істотною умовою оренди водного об'єкта виступає орендна плата, яка визначається в договорі оренди залежно від мети та обсягів використання, місцезнаходження, якості, продуктивності водного об'єкта, інших екологічних та економічних чинників. Єдиний механізм розрахунку орендної плати визначений Методикою, розробленою та затвердженою наказом Мінприроди України від 28.05.2013 р. № 236 [18]. Орендна плата за договором складається з орендної плати за воду (водний простір) і за земельну ділянку, оскільки ч. 16 ст. 51 вказує, що сплата орендної плати за водний об'єкт не звільняє від сплати орендної плати за земельну ділянку під цим об'єктом. Важливо зазначити, що відповідно до ч. 16 ст. 51 Водного кодексу України та ч. 7 ст. 14 Закону України «Про аквакультуру» заборонена передача орендарем права на оренду іншим суб'єктам господарювання, тобто суборенда.

Аналізуючи правовий режим використання водних об'єктів на умовах оренди, вчені пропонують виділення таких стадій виконання зобов'язань за договором оренди водного об'єкта: 1) приймання-передача водного об'єкта; 2) використання водного об'єкта та сплата орендарем у строки, встановлені договором, орендної плати та виконання інших дій (оформлення договорів, дозволів, проведення заходів тощо); 3) повернення водного об'єкта після закінчення строку договору. На кожній із цих стадій відбувається вчинення відповідних дій і підтвердження виконання зобов'язання [15, с. 169].

Особливості природних об'єктів, зокрема водних, які пов'язані з їх уразливістю, обмеженою здатністю до самовідновлення, за екологічним та економічним значенням для суспільства, можливістю задоволення життєво необхідних потреб людини, визначають особливості правового режиму їх використання, зокрема орендної форми. Новації водного законодавства в питаннях оренди водних об'єктів, що визріли на підставі практики реалізації попередніх правових норм, містять суттєві положення, які в процесі їх реалізації в майбутньому мали б забезпечити ефективне врегулювання відповідних відносин та усунення наявних нині проблем у цій сфері. Комплексний підхід, зумовлений об'єктивним нерозривним зв'язком природних об'єктів між собою, який використаний законодавцем для усунення низки колізій (щодо об'єкта оренди, орендодавців, справляння орендної плати), заслуговує на підтримку та має бути поширений і на інші природоресурсні відносини, як і пріоритет у забезпеченні невід'ємного права людини на здійснення загального природокористування.

Важливо розглянути особливості використання і рибогосподарських технологічних водойм. Ст. 1 Закону України «Про аквакультуру» визначає рибогосподарською технологічною водоймою штучно створену водойму спеціального технологічного призначення, що визначається технічним проектом та/або паспортом, яка наповнюється штучно за допомогою гідротехнічних споруд і пристроїв і призначена для створення умов існування і розвитку об'єктів аквакультури [12].

Рибогосподарські технологічні водойми надаються в користування для цілей аквакультури юридичним чи фізичним особам у загальному порядку, встановленому ст. 51 Водного кодексу України, разом із земельними ділянками водного фонду відповідно до приписів Земельного кодексу України. У разі передачі в оренду рибогос-

подарської технологічної водойми одночасно можуть передаватися в користування гідротехнічні споруди.

Особливістю передачі в користування на умовах оренди рибогосподарських технологічних водойм є необхідність розроблення паспорта рибогосподарської технологічної водойми відповідно до Порядку розроблення паспорта рибогосподарської технологічної водойми, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України [19]. Цією ж нормою передбачається можливість передачі в користування рибогосподарської технологічної водойми за наявності технічного проекту такої водойми. Однак порядок його розроблення та затвердження на нормативно-правовому рівні не врегульований, що потребує окремої уваги законодавця.

Об'єктом користування на умовах оренди рибогосподарської технологічної водойми є земельна ділянка під водою, у межах якої здійснюється аквакультура, та вода (водний простір), які в комплексі одночасно надаються в користування одній і тій самій юридичній чи фізичній особі.

Плата за користування на умовах оренди рибогосподарською технологічною водоймою складається з орендної плати за використання земельних ділянок та орендної плати за рибогосподарську технологічну водойму. Розмір орендної плати за використання рибогосподарської технологічної водойми визначається відповідно до Методики визначення розміру плати за використання на умовах оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, рибогосподарської технологічної водойми [20].

Окремо необхідно відзначити, що ст. 14 Закону України «Про аквакультуру» закріплює істотні умови договору оренди частини рибогосподарського водного об'єкта та оренди акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, до яких відносять: 1) об'єкт оренди; 2) строк дії договору; 3) орендну плату із зазначенням її розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку внесення і перегляду та відповідальності за її несплату; 4) умови використання частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України; 5) умови і строки передачі об'єкта оренди суб'єкту аквакультури; 6) умови збереження стану об'єкта оренди; 7) умови повернення суб'єктом аквакультури об'єкта оренди; 8) встановлені обмеження (обтяження) щодо використання об'єкта оренди; 9) визначення сторони, яка несе ризик випадкового по-

шкодження або знищення об'єкта оренди чи його частини; 10) відповідальність сторін.

Крім того, у договорі оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України мають визначатися зобов'язання орендаря щодо здійснення ним заходів з охорони та недопущення погіршення екологічного стану рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, проведення меліоративних робіт тощо.

У разі використання водних об'єктів для вирощування та вилування водних живих ресурсів важливе значення має дотримання вимог законодавства щодо поводження із такими живими ресурсами, зокрема законів України «Про тваринний світ», «Про аквакультуру», Наказу Державного комітету рибного господарства України від 15 січня 2008 р. № 4 «Про затвердження Інструкції про порядок здійснення штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів та їх використання в спеціальних товарних рибних господарствах» тощо. Їх порушення може стати підставою для розірвання договорів оренди водного об'єкта чи земельної ділянки водного фонду. Наприклад, ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 20 листопада 2013 р. були залишені в силі рішення судів першої та апеляційної інстанцій, якими були задоволені позовні вимоги про розірвання договору оренди водного об'єкта та договору оренди земельної ділянки водного фонду через порушення вищевказаних нормативно-правових актів [21]. Постановою Вищого господарського суду України від 13 квітня 2010 р. у справі № 17/108 [22] було визнано за підставу для розірвання договору оренди водного об'єкта недотримання приписів законодавства у сфері здійснення штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів та їх використання в спеціальних товарних рибних господарствах.

Висновки. Таким чином, для потреб аквакультури в оренду можуть надаватися рибогосподарські водні об'єкти та їх частини, рибогосподарські технологічні водойми та акваторії (водний простір) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України. Порядок їх передачі врегульований Водним кодексом України та Земельним кодексом України із врахуванням особливостей, визначених Законом України «Про аквакультуру».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: моногр. Харків: Харків юрид., 2007. 494 с.
2. Денисов А.И. Теория государства и права: учеб. Москва: Госюриздат, 1948. 532 с.
3. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1949. 144 с.
4. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе. Москва: Госюриздат, 1955. 176 с.
5. Алексеев С.С. Государство и право: начал. курс. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрид. литература, 1996. 192 с.
6. Бобылев А.И. Теоретические проблемы правового регулирования. Право и политика. 2002. № 8. С. 10–16.
7. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини: моногр. Київ: Слово, 2008. 512 с.
8. Александров Н.Г. Правовые и производственные отношения в социалистическом обществе. Вопросы философии. 1957. № 1. С. 40–52.
9. Погорелова О.М. Особливості використання земель водного фонду на орендних умовах. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. Одеса, 2010. Вип. 52. С. 212–218.
10. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. / Відом. Верхов. Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.
11. Порядок видачі дозволів на проведення робіт на землях водного фонду: Пост. Кабінету Міністрів України від 12.07.2005 р. № 557. / Офіційний вісник України. 2005. № 28. Ст. 1631.
12. Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 р. № 5293-VI. / Відомості Верховної Ради України. 2013. № 43. Ст. 616.
13. Про затвердження Порядку розроблення паспорта водного об'єкта: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 18.03.2013 р. № 99. / Офіційний вісник України. 2013. № 42. Ст. 1517.
14. Краснова М. Організаційно-правові гарантії належного укладення та реалізації договорів в екологічному праві. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2011. Вип. 87. С. 12–16.
15. Господарсько-правові аспекти забезпечення розвитку економіки України: монографія / А.Г. Бобкова, В.В. Воронін, Е.М. Деркач та ін.; за наук. ред. А.Г. Бобкової та А.М. Захарченка. Донецьк: Юго-Восток, 2013. 336 с.
16. Постанова Вищого господарського суду України від 25.02.2015 р. у справі № 907/858/1. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42925170> (дата звернення: 17.08.2018).

17. Шмигова О.М. Правове регулювання рекреаційного природокористування в Україні та інших державах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 20 с.
18. Про затвердження Методики визначення розміру плати за надані в оренду водні об'єкти: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 28.05.2013 р. № 236. / Офіційний вісник України. 2013. № 9. Ст. 1778.
19. Про затвердження Порядку розроблення паспорта рибогосподарської технологічної водойми: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.12.2013 р. № 472. / Офіційний вісник України. 2014. № 7. Ст. 222.
20. Про затвердження Методики визначення розміру плати за використання на умовах оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, рибогосподарської технологічної водойми: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 14.01.2014 р. № 11. / Офіційний вісник України. 2014. № 14. Ст. 443.
21. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 20.11.2013 р. у справі № 6-32424св13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35475851> (дата звернення: 18.08.2018).
22. Постанова Вищого господарського суду України від 13.04.2010 р. у справі № 17/108. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9257199> (дата звернення: 18.08.2018).